



**Herdenkingsbijeenkomst ter gelegenheid  
van de afschaffing van de slavernij  
bij het graf en het standbeeld van de slaaf Elieser  
op woensdag 28 juni 2017  
Beth Haim, Kerkstraat 10, Ouderkerk aan de Amstel**

### **Programma Beth Haim**

12.00 Start wandeltocht naar het graf van Elieser

12.30 uur stilte moment bij het graf van Elieser op Beth Haim en toespraken

13.15 uur Plengoffer bij het standbeeld van Elieser, buiten de begraafplaats Beth Haim

### **Algemene informatie Beth Haim**

Op de Joodse begraafplaats gelden de volgende regels.

De heren dienen hun hoofd te bedekken. Bij de ingang worden keppeltjes uitgereikt, die na afloop van het bezoek weer kunnen worden ingeleverd. Het is ook toegestaan om het hoofd met een eigen hoed of pet te bedekken.

Het is een Joodse traditie om geen bloemen naar een graf te brengen, maar respect te tonen door met een steentje het graf te markeren en aldus blijvend te gedenken. Bij de entree liggen steentjes klaar die u mee kunt nemen.

Bezoekers mogen alleen over de verharde en gemaaide paden lopen.

Personen die slecht ter been zijn kunnen zich melden bij de organisatie.

Het Vegahuis is voor bezoek gesloten.

### **Informatie Slaaf Elieser** (citaat uit Het Beth Haim in Ouderkerk a/d Amstel, Lydia Hagoort)



In juni 1627 vaardigde het college van imposta strengere voorschriften uit voor zwarten en mulatten. Zij moesten buiten de omheining komen te liggen. Een uitzondering werd gemaakt voor zwarten en mulatten met een Joodse moeder; voor hun veranderde er niets.

Aan de overgang tot het jodendom werd paal en perk gesteld. Het college waarschuwde dat niemand zwarten en mulatten, man of vrouw, mocht overhalen tot het jodendom over te gaan. Ook anderen die niet tot het volk

van Israël behoorden, mochten niet joods worden, omdat dit een schandaal geeft en een belediging van God is.

Zwarten en mulatten kregen in de regel geen grafsteen. Met bakstenen werden de kuilen bedekt, waar de armen lagen begraven. Op grote bakstenen werd de nummering aangegeven; ook werden hiervoor soms houten planken gebruikt.

Er waren uitzonderingen. In de zomer van 2002 werd op het oudste gedeelte van de begraafplaats op aanwijzing van rabbijn H. Rodrigues Pereira de eenvoudige grafsteen blootgelegd van ene Elieser. Aan de hand van de cartons, in de negentiende eeuw vervaardigd door De Castro, kon de plaats worden bepaald. Op de steen staat de inscriptie *S(epultura) do bom servo Elieser*, het graf van de goede slaaf (of bediende) Elieser. Het is het eerste en tot nu toe enige graf van een vrijgelaten slaaf. Uit het begraafregister weten we dat hij op 27 maart 1629 ter aarde werd besteld.

Over de vertaling van het woord *servo* het volgende. Het woord *escravo* wordt in het Portugees gebruikt voor slaaf in de algemene betekenis. Wanneer sprake is van een persoonlijk dienstverband, bijvoorbeeld bij huishoudelijk personeel, wordt *servo* gebruikt. Dit woord heeft een achtergrond van slavernij. Het Portugees woord voor bediende, zonder context van slavernij, is *criado(a)* of *moça*. In deze periode wordt bijvoorbeeld gesproken van *moça tudesca* en *criada judia*. In Antwerpen in de zestiende eeuw gebruikt men naast slaaf het woord *serf* voor iemand die in een persoonlijk dienstverband werkte en niet vrij was.

Het is uitzonderlijk dat een zwarte jood midden op de begraafplaats, op zo'n zichtbare plaats werd begraven. In het register staat verder bij zijn naam: *moreno que foi de Paula de Pina*, (de) bruine, die van Paula de Pina was. De laatste was een van de oprichters van Beth Haim. Staande voor het graf van Elieser ligt aan de rechterkant dona Rut Israelit; aan de naam te zien een vrouw die tot het jodendom was overgegaan.

Aan de linkerkant ligt Jacob Israël Belmonte. Zijn voorname grafsteen is gerestaureerd en zichtbaar. Belmonte was een van de rijkste kooplieden van de Portugese gemeente; hij nam deel aan de VOC en handelde onder meer in suiker uit Brazilië. Hij dreef handel in India; in GOA en de havenstad Cochin; ook handelde hij in slaven die hij uit Angola haalde. Belmonte werd op 4 december 1629 begraven naast Elieser. Men werd immers bij binnenkomst begraven op de plaats in de rij die aan de beurt was, behalve als men extra betaalde. De slavenhandelaar kwam naast de slaaf te liggen.

In recente publicaties wordt erop gewezen dat de positie van plantageslaven of landbouwsclaven in bepaalde opzichten verschilde met die van huissclaven. De laatsten waren soms iets beter af. Elieser, die werd omschreven als *o negro* of *o preto*, de zwarte *o merono*, de bruine, had blijkens zijn grafsteen een uitzonderlijk gerespecteerde positie verworven. Hem werd ook toegestaan begrafenissen te bezoeken.

In 1621 was hij aanwezig geweest bij de begrafenis van zijn meesteres, Sara de Pina, waar hij zes stuivers offerde. Ook was hij bij de begrafenis van de moeder van Abraham Jesurun. Zij overleed in de zomer van 1624, toen de pest veel slachtoffers maakte. Elieser offerde twee stuivers. Bij zijn overgang naar het jodendom was hem een bijbelse naam gegeven: Elieser is de dienstknecht van Abraham.

In de periode 1616-1630 zijn volgens het register negen personen begraven die als slaaf-slaven of neger of zwarte, moreno of mulat werden aangeduid. Het aantal kan hoger zijn, omdat bijvoorbeeld Angela uit het huis van David Curiel ook op een zwarte dienstbode of slavine betrekking kan hebben. Zwarten werden in deze periode zelden met een naam of familienaam genoemd. Een enkele mulat werd met name genoemd, zoals de vrouw van de mulat Trombeta, Trompet en de mulata Abihail Obediente. Het feit dat slaven in de Republiek de jure vrij waren, moet bij de Portugezen al spoedig na de ingebruikname van de begraafplaats bekend zijn geworden: op 28 september 1617 werd het woord slaag voor het laatst in het begraafregister gebruikt.

De zwarte joden, vermoedelijk voor een groot deel meegebrachte en hier vrijgelaten slaven, vormden binnen de Portugese gemeenschap de laagste sociale groepering. Zij lijken niet alleen op de begraafplaats zoveel mogelijk te zijn buitengesloten. Zwarten en mulatten die tot het jodendom waren overgegaan, bleven in de ogen van de 'witten' toch niet-joden gezien hun natie. Ook de chachamin Saul Levi Morteira en Menasse Ben Israel en de dichter De Barrios zagen ze als primitief of inferieur.

Uit de notariële archieven blijkt dat er in Amsterdam rond 1630 een kleine groep zwarten was die de vrijheid had opgeëist, en een gespannen verhouding onderhield met de Portugezen. Zij behoorden niet tot de gemeenschap en ontvingen vermoedelijk geen uitkeringen. In een akte uit 1632 staat een beschrijving van een groep van zeven zwarte mannen en vrouwen, van wie één zijn Portugese meester uit Hamburg was ontvlucht. De groep, die met kinderen in één kelder woonde en door zowel joodse als christelijke buurtgenoten wild en goddeloos wordt genoemd, gebruikte volgens de verklaring vooral geweld tegen Portugese en Hoogduitse joden. Ze hadden onder meer een Portugese jood en zijn dochter voor hun woonhuis aangevallen.

De akte is gevonden door Vaz Dias in de jaren dertig, in een schriftje beschreven en kwam bij dit onderzoek naar boven. Prostitutie, diefstal en geweldpleging komen in de tekst voor; ook het Spinhuis, het tuchthuis voor vrouwen, wordt genoemd. Ruim tien jaar eerder was een *negro*, Abraham genaamd, in de *cadeia*, gevangenis beland nadat hij op vrijdagavond, tussen zes en zeven uur, op straat voor de synagoge met een mes en stenen geweld had gebruikt tegenover een groep Portugese joden.

Voor zover bekend zijn er in Amsterdam geen conflicten ontstaan over het feit dat Portugese joden slaven hadden. In Hamburg, Londen en Dantzig was dat wel zo. Mogelijke verklaringen zijn van het geringe aantal, de aanvankelijke onbekendheid met hun status (het reglement voro Beth Haim was uitsluitend in het Portugees) en wellicht ook, zoals in Antwerpen, een onverschilligheid ten opzichte van 'heidenen'. De belangrijkste reden was dat de stedelijke overheid de Portugese joden hierover niet wilde lastigvallen.

Het is vrijwel zeker dat de eerste slaven in Amsterdam van Portugese joden waren. Ze wilden de laatste jaren van de zestiende eeuw mogelijk in de stad een slavenmarkt beginnen, maar kregen geen toestemming. Het bezit van slaven werd stilzwijgend toegestaan. Dit lag anders bij het 'toelatingsbeleid' voor sefardische joden in bijvoorbeeld Florence, Ferrara, Pisa en Livorno. Zij kregen bij hun vestiging expliciet schriftelijke toestemming om meegekomen slaven te houden (soms werd hierbij vermeld: en niet vrij te laten). In Amsterdam is hierover niets op papier gezet.

De stedelijke overheid beschikte over voldoende middelen om maatregelen in te stellen, maar liet dit achterwege. De Portugese joden moesten zich wat betreft aanduiding en taalgebruik terughoudend opstellen. De laatste vermelding van 'slaaf' in het begraafregister dateert uit 1617. Daarna sprak men van zwarten en mulatten.

In de Republiek was het net als in Antwerpen, vooral een zaak van de slaven zelf om hun vrijheid op te eisen. Een aantal zwarten en mulatten heeft dit gedaan. Zij hadden de huizen verlaten, waarin zij woonden. Dit weten we, omdat sommigen van hen zijn terug te vinden in het Journaal van de Imposta: zij ontvingen een uitkering van de liefdadigheid en hun begravenissen werden betaald. In dit Journaal van de Imposta staan gedurende de periode 1629-1634 de uitkeringen aan bijvoorbeeld de mulata Sara d'Algarve, aan Francisqua, Judich, Angelica, aan de mulat van Espinoza etc. en bijvoorbeeld aan een moreno opgetekend. Opmerkelijk is de post van twaalf gulden en tien stuivers *per a soltar o preto*, om de zwarte vrij te kopen. Het vrijkopen van slaven was blijkbaar een interne Portugese aangelegenheid. Omdat slavernij in Amsterdam officieel niet voorkwam, zijn in de notariële archieven, bijvoorbeeld in testamenten, protocollen van vrijlating nagenoeg afwezig. Dit lijkt raadselachtig: er waren immers slaven in de stad. Elders in Europa komen wel dergelijke notariële akten voor. Een verklaring vormt wellicht het Hollandse begrip 'gedogen'. Men stelde niets op papier: een akte van vrijlating zou betekenen dat slavernij bestond.

Het feit dat slaven in Ouderkerk werden begraven, is pas de laatste tijd onder de aandacht gebracht. Het is niet zo dat het woord 'slaven' ongenoemd bleef. De Castro heeft in de *Keur van Grafsteenen* een vertaling van het reglement opgenomen, en daarin vertaalt hij *escravos* keurig met 'slaven'. Daar bleef het bij. Een enkele keer viel het woord 'slaaf' later ook wel, maar de tijd was niet rijp om dit uit te diepen.